

УДК 821.161.2.09(роман)

С. С. ЖУРБА
м. Кривий Ріг
zss69@mail.ru

ВИРОБНИЧИЙ РОМАН ЯК ТЕКСТ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДОБИ СОЦРЕАЛІЗМУ

Стаття присвячена спробі дослідження виробничого роману як тексту масової літератури доби соцреалізму. Основна увага звертається на риторичність, ідеологічне спрямування, публіцистичність, культивування теми робітничого класу та індустріалізації нового суспільства у творах цього жанру.

Ключові слова: виробничий роман, соцреалізм, масова література, публіцистичність, риторика.

Період 30-х років ХХ століття в історії радянської системи характеризувався новими перетвореннями, першими п'ятирічками, створенням типу «нової радянської людини» в українській літературі.

Новобудови, що звершувалися в ім'я «успішного поступу соціалізму», були складовою великого руху «нової епохи» – колективізації, електрифікації, культурної революції, цих трьох китів будівництва «великої та могутньої» держави. Процес духовного переродження суспільства напряду був пов'язаний із трудовими досягненнями соціалістичного будівництва, оскільки тільки людина-робітник заслуговувала на повагу з боку партії та на увагу письменників.

Масовий ентузіазм, зведення епохальних будов «нових п'ятирічок», ударницька праця молодих свідомих комсомольців, організація соціалістичних змагань стають основними темами нового в радянській літературі жанру роману – виробничого. О. Філатова, аналізуючи виробничий роман, виділяє у структурі й ідейному навантаженні тексту три «когерентно-сміслові «блоки» ритуалізованого характеру: промислово-економічний, соціально-політичний, культурно-побутовий» [8, 27]. Кожен з цих «блоків» виконує ідеологічну функцію відповідно до настанов партії, формування свідомого читача нової епохи.

Виробничі романи у 30-х роках займають провідне місце в літературі – це перші твори радянського періоду, в яких оспівано робітничий клас і процес індустріалізації: «Інтеграл» Івана Ле, «На-гора» М. Ледеянка, «Море відступає» О. Донченка, «Інженери» Ю. Шовкопляса,

«Народжується місто» О. Копиленка, «Металісти» І. Сенченка та інші. Деякі з них, написані нашвидкуруч, були далекі від художньої естетики, бо оповідна манера тексту вимагала використання певної риторики: описи мітингів, виробничих нарад, колажі соціалістичних змагань.

Соцреалістична література, на думку американської дослідниці К. Кларк, мала чітко визначену фабулу та оповідну манеру, тому виробничі романи повторюють «основоположний сюжет» [4, 218]. О. Філатова доповнює це твердження тим, що «моделювання схеми елементів фабули типового «виробничого» роману відбувалося за сталінським технократичним проектом «інженерії душі», сфокусованим на творення раціонально обґрунтованої, внутрішньо несуперечливої моделі соціальної дійсності» [8, 27]. Ціком підтримуючи висловлені дослідницями міркування, зазначимо, що цей жанр був зорієнтований на певну аудиторію – робітника, який виступав не тільки героєм творів, а й активним читачем, і, впізнаючи в персонажах творів своїх товаришів, свій завод, цех, таким чином довіряв авторіві.

Текстуальний аналіз виробничого роману в останні десятиліття у різних аспектах здійснювали О. Філатова («Виробничий роман» як технократичний прожектор «інженерії людської душі»), О. Куцевол («Схема елементів фабули типового виробничого роману К. Кларк та її реалізація в романі Юрія Шовкопляса «Інженери»), І. Бурлакова («Роман «Народжується місто» в контексті ранньої творчості О. Копиленка»), О. Сінченко («Роман

«Крила» Володимира Кузьмича: особливості поетики»), Н. Ротова («Проза Івана Сенченка: проблеми міфопоетики й інтертекстуальності») та інші. У статті ми спробуємо окреслити роль цього жанру роману як тексту масової літератури доби соцреалізму.

Культивування авангардистами постулатів урбаністичного майбуття – «місто, машина, маса» – знайшло прихильників і в особах радянських письменників, які у виробничих романах проголошували естетику машинної індустрії та великого міста, нівелюючи особистість, духовність молодого робітника чи інтелігента, натомість акцентуючи увагу на його соціальному становищі, вірності більшовицькій ідеї. Пророцтво Миколи Хвильового про нівеляцію особистості у новому соціалістичному суспільстві починало здійснюватися. Проголошувана авангардистами матеріалізація мистецтва дала поштовх радянським митцям визначити доміантним «тіло, а не дух».

Центральною проблемою виробничого роману було поєднання громадського й особистого, виробництва і сім'ї, і не дивно, що на перше місце висувалося загальне, а не індивідуальне. Популяризація досягнень радянського суспільства здійснюється через змалювання нових трудових звершень – будівництва заводу, фабрики, шахти, магістралі, гідроелектростанції. Зокрема, у творі «Народжується місто» О. Копиленка (1932) розповідається про будівництво «гіганта соціалістичної індустрії Стальгорода» (насправді змалювано будівництво Харківського тракторного заводу); відбудова Єнакіївського металургійного заводу лягла в основу роману «Інтеграл» Івана Ле (1932); будівництво Дніпрогесу стало предметом зображення у «Греблі» В. Кузьмича (пробні розділи 1935 р. друкувалися в колись популярному і шанованому журналі «Червоний шлях»); створення вітчизняного літакобудування відображено в романі В. Кузьмича «Крила» (1931); боротьба робітників суднобудівного заводу за перевиконання планів на тлі загострення класової боротьби бачимо в романі «Помилка» С. Скляренка (1933); питання підвищення темпів виробництва та поліпшення якості продукції на хімічному заводі розглядаються в «Інженерах» Ю. Шовкопляса (1934); роман «Напередодні» І. Сенченка (1938) присвячений історії виникнення

Луганського паровозобудівного заводу.

Художнє втілення масового соціалістичного змагання, масового ентузіазму, відданості ідеям партії превалює в багатьох творах. Так, у романі «Інженери» Ю. Шовкопляса головний інженер Русевич у промові заявляє: «Наша країна нині переживає найнапруженішу, найвідповідальнішу історичну епоху – епоху перебудови всього нашого життя. Всі ми, робітники й інженери, засукавши рукава, самовіддано працюємо над побудовою фундаменту соціалізму. Ми докорінно реконструюємо промисловість» [9, 273]. «Багатющі родовища нафти на дні моря чекали свого господаря. Радянські вчені інтенсивно провадили розвідки. На блакитному свічаді морської затоки одна по одній виростили чорні крапки – свердловини. Так складалася нова карта. Те, що старому професорові геофізики коштувало дванадцятирічної праці, радянські фахівці виконали за два роки» [3, 79], – пише О. Донченко в романі «Море відступає». Публіцистичний характер оповіді, патетичність, риторика творів постулює гасла тієї доби, детермінує соціальні постулати й акцентує увагу на колективному, відсуваючи на другий план індивідуальне. У творі О. Донченка популяризується будівництво епохального Бібі-Ейбатського нафтопромислу (в основу твору ліг матеріал, зібраний автором під час перебування на нафтопромислі): «У морі знайдено нафту. На черзі грандіозна робота, на черзі великі бої, будівництва нової дамби, новий бій з морем. Він (Сафаров – С. Ж.) уявляв уже десятки нових свердлових вишок, бачив могутні рефулери й землечерпаки, що вперто, крок по кроку, виривають у свавільних бурунів нову територію» [3, 341].

Обов'язковим у творах цього жанру було змалювання соціалістичного змагання, передової ролі партії, комсомольців, комуністів у реконструкції народного господарства, розвитку промисловості та побудові заводів, що підтверджують уривки з текстів: «Боротьба за більшовицьке ставлення до техніки триватиме...» [9, 175]; «робітники, техніки, інженери службовці повинні зайняти вихідні, так би мовити, позиції, звідки ми поведемо їх у наступ. Партія не простить нам, якщо в бою за завтрашній день заводу ми, комуністи, не будемо першими. Ніякі, значить, ми тоді не

більшовики» [9, 191]; «робітнича винахідницька думка – це невинне зростання Радянського Союзу, його економічна незалежність і міць» [3, 325]. Слушною є думка З. Голубевої, яка, характеризуючи виробничий роман, указувала, що «окремі розділи цих творів являють собою то белетризований виробничий звіт, то техніко-інформативний довідник, то популяризований до примітивізму виклад технології виробничого процесу – словом, усе, що завгодно, тільки не художній твір» [2, 96].

Зміна вектору зображення радянської дійсності у 30-х роках зумовлена партійними директивами, настановами у змалюванні героя нової доби – робітника та його праці, а також потребами читацької аудиторії (відгуки читачів у періодичних виданнях, відвідування письменниками новобудов і робота на будівельних майданчиках, допомога у випуску заводських газет тощо). Стаття одного з організаторів ідеологічної кампанії І. Кулика у «Літературній газеті» ілюструє масштаби написання художніх творів в українській літературі, що так нагадують масштаби соціалістичних змагань у роки п'ятирічок: «хоча й з'явився ряд нових творів з ділянки індустріалізації нашої промисловості, соцбудівництва, – досить сказати, що самому Дніпрельстанові присвячено понад 70 більш-менш великих художніх творів, дуже багато творів є про Донбас тощо, але цього ще далеко не досить» [6, 1].

Будучи активним учасником виробничого процесу під час будівництва Харківського тракторного заводу, О. Копиленко зобразив створення індустріального центру. Харків доби першої п'ятирічки, будівництво велетня соціалістичної індустрії прочитується в контексті звершень того часу – Дніпрельстан, Турксиб, Магнітобуд, Комсомольськ-на-Амурі: «Перед її (Тані Кааб – С. Ж.) очима, – пише О. Копиленко, – постала вся країна, яка перебудовується за планом першої п'ятирічки. На голих місцях виростають заводи, фабрики, гідроелектростанції. Сотні тисяч радянських людей – робітників, інженерів – винятковими темпами працюють на цих будівництвах... Це росте нове життя... буйно шумить воно в творчій праці... Яке щастя ось цими руками творити його... І це нове, як буря, змете таких, як Решітник, Безрукий, Всеволод, ба навіть професора Кааба» [5, 163].

Будівництво нового заводу, міста, навчальних закладів і будинків культури у романах «Зоряна фортеця» О. Донченка, «Кварцит» О. Досвітнього нерозривно пов'язане з «будівництвом нового життя». Початок соціалістичного будівництва для молодого інженера-хіміка Каргата з роману «Інженери» Ю. Шовкопляса пов'язаний з низкою досліджень, збільшенням продуктивності заводу й подоланням труднощів у досягненні «нових перемог», «які обов'язково постануть перед дослідниками. Нове ніколи не вилуплюється, мов курча з яйця. Новому доводиться завойовувати собі право на існування. Не тільки працювати, але й завзято боротися за зроблене – от що перед нами...» [9, 105]. Економічна перемога для Каргата є запорукою політичного торжества: «розруху подолано, й робітничий клас нашої країни здійснює п'ятирічний план реконструкції народного господарства, перед хімічною промисловістю постає ряд надзвичайно важливих проблем» [9, 81] для більшовиків.

Стальгород у романі О. Копиленка є «окремою територією, містом-ідеалом, подібним до «загірної комуни» Хвильового» [1, 168], про що говорять герої твору: «Ми будуємо Стальгород, соціалістичне місто. Тільки утопісти мріяли про щось подібне. Більшовики будують... Мені дуже подобаються на плані ці слова... Лінія напрямку вітрів, які віють тут найчастіше. Віють із Стальгорода, з нашого славного міста! На завод!.. Метеорологи здорово назвали ці вітри – панівні вітри... Робітничий клас будує міста, що своїм творчим вітром обвівають заводи, фабрики...» [5, 65]. Народження нового міста у творі пов'язано з народженням нової людини, зокрема, Раї Душі, яка «веде перед у соцзмаганні на будівництві» [5, 48]. Обігрування прізвища дівчини вносить новий пафос у контекст твору: істина має суто партійне забарвлення. Вахрах ділиться з Танею Кааб відкриттям: «Я відкрив душу. Душа панує над містом. Я пропоную знайти цю душу, і я знайду. Зв'яжу ремінці і піду пішки шукати в Стальгород і там скажу: я приніс істину, бо істина в нас. В нове місто вселяйте тільки пастеризовану людину, очищену душею. Пастеризація душі – ось істина для нового міста. Вселяти людей без речей. Навіщо це? Речі – то наша уява, я пропоную нову душу... Я приніс вам трактат про пастеризацію ду-

ші» [5, 148]. Пастеризація – одноразове нагрівання рідин з метою знищення бактерій, що містяться в цих рідинах. Своєрідне очищення організму від неякісних елементів призводить до очищення духовної сутності, що веде до істини, – у даному творі – більшовицької.

Близький ідеям створення нового радянського суспільства, заснованого за законами «красивого і корисного», будівництва «нового щасливого майбуття», антиутопічний роман Є. Замятіна «Ми». У виробничому романі не рідко будівництво міста, заводу, нафтопромислу асоціюється з утопічним осередком усесвітнього щастя, рівності й добробуту.

Вплив соцреалістичної естетики відбувався як під тиском політики більшовиків, так і під пресом компромісу влади і маси, що стала співтворцем соціалістичного замовлення і програмувала появу імпліцитного читача, підпорядкованого авторській точці зору. «Інфантильна манера письма, на думку Г. Соловій, призводила до закріплення у масовій читацькій свідомості інтерпретаційних штампів, тим самим залишаючи «горизонт сподівань» у межах соцреалістичного канону» [7, 16] й визначала ідейну настанову творів.

Народження великого міста пов'язано з індустріалізацією, новобудовами, новими трудовими зверненнями, саме тому виробничі романи насичені пропагандистським змістом у зображенні тогочасної реальності. Поетизація соціального життя, пафосність та уславлення «велетнів індустрії» у виробничому романі були прикрашені пригодницькими, авантюрними і любовними колізіями, що, безперечно, надавало творам певної інтриги і приваблювало масового читача. Виробничі романи «Море відступає» О. Донченка, «Інженери» Ю. Шовкопляса, «Народжується місто» О. Копиленка, хоч і відповідали вимогам соцреалізму,

проте митці все ж прагнули показати людину, її сутність, саме тому вчинки персонажів психологічно вмотивовані. Важлива роль тут належить художній деталі, внутрішнім монологам, екскурсам у минуле, пролеписам та аналеписам, що сприяє розкриттю внутрішнього світу героїв, відтворенню їх світовідчуття.

Публіцистичність, риторика, чітке ідеологічне спрямування, мовні кліше, бінарні опозиції: герой позитивний / негативний, протистояння противників старого і нового в суспільстві у виробничому романі є відбиттям основних тенденцій розвитку масової літератури доби соцреалізму.

Список використаних джерел

1. Бурлакова І. В. Роман «Народжується місто» в контексті ранньої творчості О. Копиленка / І. В. Бурлакова // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2006. — № 9—10. — С. 165—171.
2. Голубева З. С. Український радянський роман 20-х років / З. С. Голубева. — Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1967. — 215 с.
3. Донченко О. Море відступає / Олесь Донченко // Донченко О. Твори : в 6 т. — К. : Молодь, 1956. — Т. 2. — С. 75—342.
4. Кларк Е. Советский роман: история как ритуал / Е. Кларк. — Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2002. — 260 с.
5. Копиленко О. І. Народжується місто : роман / О. І. Копиленко. — Х. : Прапор, 1980. — 175 с.
6. Кулик І. З промови на першому поширеному пленумі оргкомітету Спілки радянських письменників СРСР / І. Кулик // Літературна Україна. — 1932. — 14 грудня. — С. 1.
7. Соловій Г. Р. Читач в українському літературно-критичному дискурсі першої половини ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / Г. Р. Соловій ; Ін-т лри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — К., 2003. — 20 с.
8. Філатова О. «Виробничий роман» як технократичний прожектор «інженерії людської душі» / О. Філатова // Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Вип. 22. — К., 2011. — С. 26—30.
9. Шовкопляс Ю. Ю. Інженери : роман / Ю. Ю. Шовкопляс. — Харків : Прапор, 1983. — 391 с.

S. ZHURBA
Kryviy Rih

PRODUCTION IN ROMAN LITERATURE MASS TEXT PERIOD SOCIAL REALISM

The article is devoted to an attempt to study the production of the novel as mass text literature of socialist realism. The main attention is drawn to the rhetorical, ideological orientation, publicistic, cultivating the theme of the working class and industrialization of a new society in the works of this genre.

Key words: industrial novel, socialist realism, a massive literature, publicistic, rhetoric.

С. С. ЖУРБА
г. Кривой Рог

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ РОМАН КАК ТЕКСТ МАССОВОЙ ЛИТЕРАТЫ ЭПОХИ СОЦРЕАЛИЗМА

Статья посвящена рассмотрению производственного романа как текста массовой литературы эпохи соцреализма. Основное внимание обращается на риторичность, идеологическую направленность, публицистичность, культивирование темы рабочего класса и индустриализации нового общества в произведениях этого жанра.

Ключевые слова: производственный роман, соцреализм, массовая литература, публицистичность, риторика.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2015

УДК 821.161.2-3.09

Н. В. ЗАЙДЛЕР, К. В. ЗІНЧЕНКО

м. Мелітополь
katiazi93@mail.ru

СВОЄРІДНІСТЬ ЗОБРАЖЕННЯ ПРОСТОРУ ХРАМУ ЯК ВАЖЛИВОГО ТОПОСУ САКРАЛЬНОГО ХРОНОТОПУ В РОМАНІ ГАЛИНИ ТАРАСЮК «ХРАМ НА БОЛОТІ»

У статті висвітлено специфіку сакрального хронотопу в романі-притчі Галини Тарасюк «Храм на болоті», його значення для реалізації ідейного задуму автора – утвердження любові до рідної землі, віри в перемогу добра. Відповідно до теми особливу увагу приділено трансформації образу храму, який постає символом української незалежності, героїчного минулого нашого народу. У дослідженні розглянуто засоби моделювання сакрального часопростору (ідеалізація топосу, поєднання різних часових відтінків, використання біблійного дискурсу, звернення до замкнутого простору тощо).

Ключові слова: сакральний хронотоп, топос, ретроспекція, інтер'єр, храм.

Аналіз часопросторової організації художніх творів нині набуває все більшої актуальності. Про це свідчать наукові розвідки Н. Копистянської, А. Темирболат, Р. Козлова, Л. Лавринович, В. Сікорської, Н. Потреби та ін. У цих працях хронотоп розглядається як багатofункціональне поняття, яке має важливе значення для вивчення організації художнього світу твору, розкриття його образної системи, естетичних поглядів письменника, визначення жанру художньої тканини [9, 33]. Багатогранність цієї формально-змістової категорії дозволяє досліджувати часопросторову специфіку текстів у різних аспектах.

Поняттям «топос», винесеним у назву дослідження, на сьогодні активно послуговуються науковці. За В. Прокоф'євою, це важливе для художнього тексту місце розгортання

смислів, яке може корелювати з певним фрагментом реального простору, як правило, відкритого [5, 89].

Зауважимо, що українські письменники, серед іншого, використовують і топоси сакрального хронотопу. Із цього приводу Л. Лавринович зазначає: «Швидкий час інформаційної епохи, в якому все блискавично змінюється, пробуджує в індивіді прагнення до сталих і неперехідних величин і цінностей, а досвід власного «проминання» підкріплений уявленнями про життя як «буття-до-смерті», спонукає шукати сакральний час, в якому буття і свідомість ще мають надію віднайти втрачену гармонію» [1, 84]. У контексті сакрального хронотопу розглядаються проблеми життя і смерті, добра і зла, краси й гармонії, природи, цивілізації [9, 19].